Quarterly Journal of Strategic Studies of the Islamic Revolution
Vol. 4, No. 2, Issue. (14), Summer 2026

Received: 2025/08/05 Revised: 2025/12/23 Accepted: 2025/06/27

Research paper

A Multidimensional Analysis of the Nature of Hijab in Iranian Society: A Review of Ayatollah Khamenei's Viewpoint

Aref Bashiri
Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.
a.bashiri@scu.ac.ir 0009-0006-1912-3133

Abstract

The phenomenon of hijab in contemporary Iranian society represents a juncture of cultural and social developments and discursive boundaries. A significant portion of social divergence and erosion in confronting this phenomenon stems not from disputes over execution methods, but rather from a lack of precise understanding of its multidimensional nature and its reduction to a one-dimensional matter. This study aims to analyze and reconstruct the network of themes regarding the nature of hijab in the thought of Ayatollah Khamenei. The research method is qualitative thematic analysis based on the extraction and coding of his statements from 1989 to 2025. The findings indicate that in this intellectual system, hijab elevates from a mere individual duty to a "civilizational strategic construct" that simultaneously integrates and overlaps four dimensions: jurisprudential, cultural, social, and political-security. The distinguishing feature of this approach is its foundation in transcendent philosophy (Hikmat al-Muta'aliyah) and practical reason, which reconstructs hijab as a "rational norm" in the contemporary life-world (Lebenswelt) and steers the path of engagement from merely formal and stereotypical patterns toward meaning-making and cultural aesthetics.

Keywords: Nature of Hijab, Ayatollah Khamenei, Cultural Nature, Cultural Invasion, Socialization.

E-ISSN: 3041-9794
Doi: 10.22034/irsj.2026.539354.1164

Strategic Studies of the Islamic Revolution is licensed under a Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License.

Citation: Bashiri, A. (2026). A Multidimensional Analysis of the Nature of Hijab in Iranian Society: A Review of Ayatollah Khamenei's Viewpoint. Strategic Studies of the Islamic Revolution, 4(2), 57–80. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.539354.1164

Extended Abstract

Introduction

The issue of hijab in Iran has always been one of the most complex and dynamic socio-cultural phenomena, with deep roots in the historical and national heritage of Iranians. However, in recent decades, under the influence of globalization, lifestyle changes, and the soft war of the adversarial front, this phenomenon has faced serious epistemological reinterpretations and challenges. In the genealogy of existing challenges, a fundamental one is "epistemic reductionism" in understanding the nature of covering. Many prevalent readings, by ignoring the interconnectedness of dimensions, reduce hijab to a simple, uni-dimensional phenomenon (purely jurisprudential or purely security-oriented) and separate it from its historical-civilizational contexts.

In the political and social thought of the Islamic Revolution, particularly in the intellectual system of Ayatollah Khamenei as the discursive architect of contemporary Iranian society, hijab is a multidimensional phenomenon whose diverse aspects and nature must first be correctly recognized for proper engagement. Analyzing this intellectual system demonstrates how this phenomenon rises from the level of an individual duty to a systematic and civilizational level, and what solid epistemological implications this explanation offers for transcending the deadlocks of reductionism in the contemporary life-world.

Research Questions

The fundamental purpose of this research is to extract, explain, and theorize the conceptual model of the nature of hijab in the thought of Ayatollah Khamenei using a systematic qualitative methodology. This paper aims to demonstrate how the four dimensions of hijab (jurisprudential, cultural, social, and political-security) are linked within a coherent and convergent network. The secondary objective of the study is to transcend one-dimensional readings and provide an epistemological and cognitive framework to show how the cultural-civilizational nature of hijab holds ontological priority over other dimensions (especially the security dimension) and how epistemic authorities can facilitate internal conviction and sustainable social consensus by redefining hijab as a "civilizational heritage" and a "rational norm."

Methodology

This study was conducted with a qualitative approach using Qualitative Thematic Analysis. The statistical population of the study includes all statements, writings, and speeches of Ayatollah Khamenei in the period

from 1989 to 2025, retrieved using the keywords "hijab," "chastity" (effat), and "covering" (pooshesh). The thematic analysis process was executed in three operational steps:

1. **Open Coding (Extraction of Basic Themes):** In this step, following qualitative note-taking from 63 primary texts related to the topic, 28 strategic and scholarly propositions were identified and formulated into 46 open codes.
2. **Axial Coding (Organization of Central Themes):** The initial codes were categorized based on conceptual similarities into 12 axial themes, forming the four essential dimensions: jurisprudential, cultural, social, and political-security.
3. **Selective Coding (Mapping the Theme Network):** Through a dialectical analysis of the relationship between layers, the systematic connection of the dimensions was explained, and the global theme, **"The Strategic and Civilizational Nature of Hijab,"** was extracted and theorized as a layered, concentric conceptual model.

Results and Discussion

The findings obtained from the qualitative thematic analysis indicate that in Ayatollah Khamenei's intellectual system, hijab is a multi-layered and concentric construct whose dimensions are distributed longitudinally from the core to the shell. At the central core lies the cultural-civilizational dimension as the identity foundation, symbolizing aesthetic dignity and the honor of women against Western objectifying models. In the second layer (the jurisprudential-shari dimension), which is rooted in transcendent philosophy (Hikmat al-Muta'aliyah), the religious obligation is not a purely devotional decree but rather an extension of practical reason and the consensus of the wise (bina al-uqala) throughout human history. In the third layer (the social dimension), hijab acts as a socialized norm that regulates gender relations, shifts focus from sexual attractiveness to human capabilities, and facilitates the active participation of women. Finally, in the outer layer (the political-security dimension), although hijab is not inherently a security issue, its identity-shaping role has turned it into a primary target of soft war, rendering the state's response (treating its deliberate removal as a political prohibition) a protective necessity against the enemy's project.

Conclusion

The synthesis of the deductions in this research indicates that effective engagement with the phenomenon of hijab requires an "epistemological framework reform" and a transition from one-dimensional approaches.

When hijab is represented solely as an ideological obligation or a formal jurisprudential decree, it unintentionally fosters psychological resistance and social polarizations. However, in Ayatollah Khamenei's intellectual system, rooted in transcendent philosophy, hijab is reconstructed as a "rational norm" and a "civilizational heritage." Consequently, although the precise explanation of the nature of hijab was the primary objective of this research—rather than presenting a policy package—this understanding remains a prerequisite for any legislation. The theoretical proposal of this study to authorities is to shift the engagement model from a "purely duty-oriented language and formalistic, prescriptive patterns" toward a "meaning-giving, civilizational, and rational language." Safeguarding hijab must pass through the passage of meaning production, mental persuasion, and cultural aesthetics; for the endogenous rationality embedded in this civilizational phenomenon, if correctly explained, will itself guarantee sustainable social acceptance and national consensus.

Key Words : Nature of Hijab, Ayatollah Khamenei, Cultural Nature, Cultural Invasion, Socialization.

فصلنامه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی
دوره ٤، شماره ٢، (پیاپی ١٤)، تابستان ١٤٠٥، ٥٧-٨٠
تاریخ دریافت: ١٤٠٤/٠٥/١٤ تاریخ بازنگری: ١٤٠٤/١٠/٠٢ تاریخ پذیرش: ١٤٠٥/٠٤/٠٦
مقاله پژوهشی

تحلیل چندبُعدی ماهیت حجاب در جامعه ایران؛ مروری بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

عارف بشیری
استادیار دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران.
0009-0006-1912-3133 a.bashiri@scu.ac.ir

چکیده:
مسئله حجاب در ایران پدیده‌ای چندلایه و ریشه‌دار است که از آغاز در پیوند با ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و دینی جامعه ایرانی شکل گرفته و در دوره معاصر در معرض بازخوانی‌های تازه قرار گرفته است. بخش مهمی از چالش‌های موجود، نه ناشی از اختلاف بر سر شیوه‌های اجرا، بلکه حاصل فقدان شناخت دقیق از ماهیت چندبعدی حجاب است. بر این اساس، پژوهش حاضر با هدف تبیین ماهیت حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، به‌عنوان یکی از منابع نظری اصلی در گفتمان رسمی جمهوری اسلامی، انجام شده است. این مطالعه با روش تحلیل مضمون کیفی و بر پایه استخراج و کدگذاری بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در بازه زمانی ١٣٦٨ تا ١٤٠٤ انجام شده است. در مرحله نخست، ٦٣ متن مرتبط با کلیدواژه‌های «حجاب»، «عفاف» و «پوشش» از پایگاه رسمی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای استخراج شد. پس از پالایش اولیه، ٢٨ گزاره کلیدی شناسایی و در قالب ٤٦ کد باز، ١٢ مضمون محوری و یک مضمون فراگیر سازمان یافتند. یافته‌ها نشان می‌دهد که حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، نه یک امر صرفاً شرعی یا رفتاری، بلکه یک سازه فرهنگی–تمدنی است که سه بُعد شرعی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی از آن منشعب می‌شوند. بُعد شرعی در قالب «حکم امضایی عقلانی–شرعی»، بُعد فرهنگی در قالب «هویت، کرامت و تشخص زن مسلمان»، بُعد اجتماعی در قالب «هنجار و جامعه‌پذیری» و بُعد سیاسی–امنیتی در قالب «خط مقدم هویت و هدف تهاجم فرهنگی» صورت‌بندی می‌شود. نتیجه پژوهش آن است که فهم ماهیت چندبعدی حجاب، شرط لازم برای تحلیل درست این پدیده در جامعه معاصر ایران است. این تبیین، امکان درک منسجم‌تری از نسبت میان شرع، فرهنگ، اجتماع و امنیت فراهم می‌سازد و از تقلیل‌گرایی در فهم حجاب جلوگیری می‌کند.

واژگان اصلی: ماهیت حجاب، آیت‌الله خامنه‌ای، ماهیت فرهنگی، تهاجم فرهنگی، جامعه‌پذیری.

دسترسی به مقالات نشریه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی (Open Access) است.
نشریه علمی «مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0
مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

Doi: 10.22034/irsj.2026.539354.1164

بشیری، عارف. (١٤٠٥). تحلیل چندبُعدی ماهیت حجاب در جامعه ایران؛ مروری بر دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای. مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ٤(٢)، ٥٧-٨٠. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.539354.1164

مقدمه

مسئله حجاب در ایران، چه پیش از انقلاب اسلامی و چه پس از آن، همواره یکی از مباحث پیچیده و چندلایه جامعه ایرانی بوده است. این پدیده از آغاز در پیوند با ساختارهای فرهنگی، اجتماعی و دینی جامعه شکل گرفته و در دوره معاصر، با گسترش رسانه‌ها، تحولات ارزشی و شکاف‌های نسلی، در معرض بازخوانی‌های تازه قرار گرفته است. تنوع برداشت‌ها از ماهیت حجاب –از تفسیرهای فقهی و اخلاقی تا تحلیل‌های فرهنگی، اجتماعی، حقوقی و امنیتی– نشان می‌دهد که این پدیده را نمی‌توان در قالب یک رویکرد تک‌بعدی فهم کرد.

در خصوص ماهیت حجاب، میان پژوهشگران و اندیشمندان حوزه‌های مختلف، تشتت آرای قابل توجهی مشاهده می‌شود که می‌توان آن‌ها را در چهار کلان رویکرد دسته‌بندی کرد:

۱. **رویکرد فقهی–تکلیفی:** در این دیدگاه، حجاب پیش از هر چیز یک «ضرورت شرعی» و حکم الهیِ تغییرناپذیر قلمداد می‌شود که صبغه تعبدی آن بر سایر ابعاد غلبه دارد. مرتضی مطهری در کتاب «مسئله حجاب» بر ماهیت حفاظتی پوشش تأکید کرده و آن را ضامن کرامت زن می‌داند (مطهری، ١٤٠٠: ٨١). همچنین در نگاه حکمی–فقهی، حجاب نه یک امر شخصی، بلکه حقی الهی تلقی می‌شود که صیانت از آن بر عهده فرد و جامعه است (جوادی آملی، ١٣٩١، ١: ٤٣٢).

۲. **رویکرد جامعه‌شناختی–هویتی:** برخی محققان با نگاهی پدیدارشناسانه، حجاب را نه صرفاً یک پوشش، بلکه پدیده‌ای «فرهنگی–هویتی» می‌دانند که وظیفه بازتولید نظم اجتماعی و صیانت از مرزهای نمادین جامعه اسلامی را بر عهده دارد. از این منظر، حجاب نماد تمایز هویت اسلامی در برابر الگوی غربی است (فانون، ١٣٦١: ٥٩).

۳. **رویکرد حقوقی–حاکمیتی:** در این منظر، حجاب به‌مثابه یک «هنجار عمومی» تلقی می‌شود که به دلیل پیوند با عفت عمومی، از حیطه امور فردی خارج شده و در

قلمرو الزامات قانونی قرار می‌گیرد. در این رویکرد، حاکمیت وظیفه دارد به عنوان مجری مصالح عامه، از شکستن مرزهای اخلاقی در فضای عمومی جلوگیری کند (عمید زنجانی، ۱۳۸۹، ۲: ۱۱۵).

٤. **رویکرد استراتژیک-امنیتی:** در مقابل، برخی دیدگاه‌های متأخر با تکیه بر مفاهیمی نظیر «قدرت نرم»، حجاب را به عنوان یک «سازه سیاسی» تحلیل می‌کنند که در تقابل با پروژه‌های استحاله فرهنگی، به نماد مقاومت تبدیل شده است. در واقع، پوشش زن به مثابه یک ابزار دفاعی در جنگ نرم علیه کیان جامعه اسلامی تحلیل می‌شود (کرامتی، ۱۳۸۲: ۵۲).

این تضارب آرا نشان می‌دهد که حجاب در جامعه معاصر ایران، پدیده‌ای چندوجهی است که ابعاد فردی، اجتماعی، فرهنگی و هویتی آن درهم‌تنیده‌اند. شهید مطهری نیز با درک این پیچیدگی، فراتر از بحث عفت فردی، به کارکردهای اجتماعی و تمدنی حجاب اشاره کرده است (مطهری، ١٤٠٠: ٨٢).

در دنیای معاصر، تقابل راهبردی غرب با نمادهای اسلامی و به‌ویژه حجاب، نشان‌دهنده تبدیل شدن این پوشش به یک «سازه هویتی-فرهنگی» است که با امنیت ملی و ثبات جوامع اسلامی پیوندی وثیق یافته است. در این راستا، رویکرد آیت‌الله خامنه‌ای به مسئله حجاب از آن جهت حائز اهمیت است که ایشان این پدیده را نه یک موضوع تک‌بعدی، بلکه پدیده‌ای چندوجهی تلقی کرده و کشف حجاب را هم‌زمان یک «حرام شرعی» و یک «حرام سیاسی» قلمداد می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ١٤٠٢/٠١/١٥). این نگاه یادآور تحلیل‌های نظریه‌پردازانی چون «فرانتس فانون»[1] است که در بررسی تاریخ انقلاب الجزایر، بر پیوند عمیق میان حجاب و هویت ملی در برابر استعمار تأکید داشت. از منظر فانون، استعمارگر با هدف فروپاشی ساختار اجتماعی جامعه هدف، ابتدا به دنبال کشف حجاب از زنان است؛ چرا که حجاب را «دژ مقاومت» در برابر استحاله فرهنگی می‌بیند (فانون، ١٣٦١: ٣٨).

---

۱. Frantz Fanon؛ نظریه‌پرداز سیاسی که در آثار خود به تحلیل نقش پوشش در مقاومت‌های ضداستعماری می‌پردازد.

در حوزه مطالعات نظری، رویکرد سازه‌انگاری با تأکید بر نقش مؤلفه‌های غیرمادی در تعریف منافع ملی (آشنا و همکاران، ۱۳۸۸: ٥٤) و همچنین مکتب کپنهاگ با تمرکز بر مفهوم «امنیت جامعه‌ای» و تهدیدات هویت‌محور (بوزان و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۲۰)، چارچوب‌های تحلیلی مناسبی برای فهم این پیچیدگی ارائه می‌دهند. با این حال، تبیین دقیق مسئله حجاب در جامعه ایران نیازمند واکاوی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان معمار اصلی گفتمان انقلاب اسلامی است.

این پژوهش می‌کوشد با روش تحلیل مضمون، خوانشی نظام‌مند از ابعاد فقهی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای ارائه دهد؛ رویکردی که در پژوهش‌های پیشین کمتر به صورت یکپارچه مورد واکاوی قرار گرفته است.

۱. پیشینه پژوهش

مطالعات انجام‌شده درباره حجاب در ایران عمدتاً بر ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاست‌گذاری آن متمرکز بوده‌اند. ازجمله مقاله «فراترکیب مطالعات حجاب در ایران بعد از انقلاب اسلامی» اثر نقی‌پور ایوکی، نیکخواه قمصری، غلامرضاکاشی و گنجی، مجله پژوهشنامه زنان، ۱٤۰۲، نویسندگان در این مقاله بر اساس تحقیقات پیشین، بر کارکردهای اجتماعی، پیامدهای بدحجابی و تصویرسازی رسانه‌ای تمرکز داشته و فاقد یک الگوی جامع برای فهم چندبعدی حجاب متمرکز شده‌اند. همچنین مقاله «بررسی و تحلیل مسئله حجاب در جمهوری اسلامی ایران بر اساس مدل سوات» اثر ضیغمیان و بصیرت‌منش، مجله اندیشه سیاسی در اسلام، ۱٤۰۳، نویسندگان در این پژوهش با تحلیل مسئله حجاب در چارچوب سیاست‌گذاری کلان و با رویکرد SWOT، به این نتیجه رسیده‌اند که ضعف‌ها و تهدیدها در سیاست‌گذاری حجاب بر قوت‌ها غلبه دارد، اما این مطالعه نیز بیشتر ناظر به تحلیل مدیریتی و اجرایی بوده و از تبیین ماهیت چندوجهی حجاب بازمانده است.

همچنین مقاله «مسئله‌شناسی حجاب در جامعه ایرانی» اثر اخلاصی، فاتحی دهاقانی و شیعی، مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران، ۱٤۰۰؛ این مقاله یک مرور نظام‌مند از پژوهش‌های اجتماعی درباره حجاب است و عوامل مؤثر بر فرهنگ حجاب، پیامدهای اجتماعی، شبهات، مسئولیت حکومت، تحولات حجاب، جامعه‌پذیری، کارکردها را مورد تحلیل و بررسی قرار می‌دهد.

وجه تمایز و نوآوری مقاله حاضر در این است که با اجتناب از نگاه تک‌بعدی، برای نخستین بار با روش «تحلیل مضمون»، به تبیین «شبکه مضامین چندبُعدی» حجاب (ترکیب همزمان ابعاد فقهی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی) در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای می‌پردازد. در واقع، این پژوهش با ارائه یک مدل مفهومی جامع، نشان می‌دهد که چگونه این ابعاد در پیوند با یکدیگر، ماهیت حجاب را از یک حکم فردی به یک «سازه راهبردی» تبدیل می‌کند. افزون بر این، مقاله حاضر با بازخوانی تحلیلی بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، برای نخستین‌بار «مکتب امنیتی آیت‌الله خامنه‌ای در مسئله حجاب» را استخراج کرده و نشان می‌دهد که بر اساس چه منطق و ادله‌ای، کشف حجاب نه‌تنها یک حرام شرعی، بلکه یک «حرام سیاسی» و تهدیدی علیه امنیت هویتی جامعه تلقی می‌شود؛ رویکردی که در هیچ‌یک از پژوهش‌های پیشین به شکل روش‌مند مورد واکاوی قرار نگرفته است.

۲. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون انجام شده است. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه بیانات، مکتوبات و سخنرانی‌های آیت‌الله خامنه‌ای در بازه زمانی ۱۳٦۸ تا ۱٤۰٤ با کلیدواژه‌های «حجاب»، «عفاف» و «پوشش» است. فرآیند تحلیل در سه گام عملیاتی زیر صورت گرفته است:

۱– **استخراج مضامین پایه (کدگذاری باز)**: شناسایی گزاره‌های کلیدی در بیانات؛

۲– **تنظیم مضامین مرکزی (کدگذاری محوری)**: دسته‌بندی کدهای اولیه در چهار طبقه اصلی: فقهی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی؛

۳- ترسیم شبکه مضامین (کدگذاری گزینشی): تبیین ارتباط سیستماتیک میان ابعاد و استخراج «ماهیت راهبردی حجاب» به‌عنوان مضمون فراگیر.

۳. مفهوم حجاب

واژه «حجاب» در لغت از ریشه «حَجَبَ» به معنای پوشاندن، مانع شدن، پنهان کردن و حائل قرار دادن است. این کلمه بر هر چیزی که میان دو شیء حائل شود و مانع دیدن یکی توسط دیگری گردد، اطلاق می‌شود (ابن‌منظور، ١٤١٤ ق، ج ١: ٣٠٧؛ فراهیدی، ١٤١٠ ق، ج ٢: ١٢١؛ راغب اصفهانی، ١٤١٢ ق: ٢٢٦). در قرآن کریم نیز این واژه با همین معانی به کار رفته است؛ به عنوان مثال، در آیه ۵۳ سوره احزاب: «وَإِذَا سَأَلْتُمُوهُنَّ مَتَاعًا فَاسْأَلُوهُنَّ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ» که به معنای «و هرگاه از همسران پیامبر متاعی خواستید، از پشت حجاب [پرده] از آنان بخواهید» می‌باشد. این آیه به روشنی معنای حائل و پرده را برای حجاب نشان می‌دهد. همچنین در آیه ۵۱ سوره شوری نیز از «حجاب» به معنای مانع و پرده استفاده شده است: «وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا» به این معنی که «و هیچ بشری را نرسد که خدا با او سخن بگوید، جز از طریق وحی یا از پشت پرده [و حجاب] یا فرستاده‌ای را بفرستد» (شوری/ ۵۱).

در اصطلاح فقهی و حقوقی، «حجاب» به پوشش شرعی زنان در برابر نامحرم اطلاق می‌شود که بر اساس اتفاق مشهور فقهای امامیه، شامل پوشاندن تمام بدن به جز صورت و کفین (دو دست تا مچ) است. فقها در آثار اصلی خود تصریح کرده‌اند که زن موظف است هنگام مواجهه با نامحرم، همه بدن خود را بپوشاند و تنها وجه و کفین از این حکم استثنا شده است (نجفی، ١٤٠٤ ق، ج ٤: ٤٤١؛ کرکی، ١٤٠٨ ق، ج ٢: ٩٩). هدف از این پوشش، حفظ عفت و حیا، جلوگیری از مفسده و انحرافات جنسی و صیانت از کرامت زن دانسته شده است. این مفهوم در منابع فقهی، فراتر از پوشش ظاهری بوده و در منظومه «عفاف» تعریف می‌شود که شامل کنترل نگاه، گفتار و رفتار نیز هست (طباطبایی، ١٤٠٤ ق، ١٦، ذیل آیه ٣١ نور).

از منظر فقها، حجاب افزون بر ماهیت تکلیفی، واجد حکمت‌ها و کارکردهای اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی نیز دانسته شده است؛ به‌گونه‌ای که در تبیین فلسفه آن، بر صیانت از شخصیت زن، سلامت اخلاقی جامعه و استحکام نظام خانواده تأکید می‌شود (مطهری، ۱٤۰۰، ۸۳؛ مکارم شیرازی، ۳۹۰، ۱٤: ٤۷۹). شهید مطهری در تبیین فلسفه حجاب، چهار کارکرد اصلی برای آن برمی‌شمارد: ۱. آرامش روانی فرد و جامعه، ۲. حفظ ارزش و بالا بردن احترام زن، ۳. استحکام پیوند خانوادگی و ٤. استواری اجتماع (مطهری، ۱٤۰۰: ۸۳). این رویکرد نشان می‌دهد که حجاب در اصطلاح اسلامی، صرفاً یک دستور فردی نیست، بلکه دارای پیامدهای گسترده اجتماعی و تمدنی است؛ بنابراین، درک اصطلاحی حجاب مستلزم توجه به هر دو بعد فردی و اجتماعی آن است

٤. ابعاد ماهیتی حجاب

٤-۱. حجاب به‌عنوان پدیده‌ای فرهنگی

در تحلیل فرهنگی حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، نقطه آغاز فهم نسبت میان «پوشش» و «نظام معنایی» جامعه است. فرهنگ، در معنای کلان، شبکه‌ای از معانی مشترک است که اعضای جامعه از طریق آن جهان پیرامون خود را تفسیر می‌کنند (هال، ۱۹۹۷: ۲). بر این اساس، حجاب در جامعه ایران صرفاً یک پوشش مادی نیست، بلکه بخشی از نظام معنایی و هویتی جامعه است؛ پدیده‌ای که ویژگی‌های اساسی یک «امر فرهنگی» –اشتراک، یادگیری، نمادین بودن و انتقال‌پذیری– را در خود جای دارد.

در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حجاب یکی از ارکان هویت فرهنگی–تمدنی جامعه اسلامی–ایرانی است. ایشان بارها تأکید کرده‌اند که حجاب «یک مسئله صرفاً شخصی نیست، بلکه بخشی از هویت فرهنگی و دینی جامعه اسلامی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵). این گزاره، مضمون محوری «هویت‌مندی حجاب» را شکل می‌دهد. در ادامه همین تحلیل، ایشان با مقایسه دو الگوی فرهنگیِ رقیب، حجاب را

مرز میان «فرهنگ کرامت‌محور» و «فرهنگ لذت‌محور» غرب معرفی می‌کنند و می‌فرمایند:

«حجاب مایه تشخّص زن است؛ یعنی زن را از اینکه به چشم یک وسیله برای التذاذ نگاه کنند، خارج می‌کند. این نگاه ابزاری به زن در فرهنگ غربی وجود دارد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹) این بیان، مضمون «صیانت از کرامت زن» را به‌عنوان یکی از بنیان‌های فرهنگی حجاب برجسته می‌سازد.

حجاب در این منظومه، از طریق فرآیندهای جامعه‌پذیری در نهادهای خانواده، مدرسه و رسانه نهادینه می‌شود. آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل این فرآیند، حجاب را «فرهنگی که نسل به نسل منتقل شده و بخشی از شخصیت زن مسلمان ایرانی را ساخته است» توصیف می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹). این گزاره، مضمون «انتقال فرهنگی» را تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که حجاب نه یک رفتار تحمیلی، بلکه بخشی از هویت درونی شده‌ای است که در بستر تربیت خانوادگی و آموزشی شکل می‌گیرد. ایشان با بازخوانی واقعه ۱۷ دی، کشف حجاب رضاخانی را تلاشی برای «بریدن زن ایرانی از هویت ملی و پیوند دادن او به فرهنگ غربی» می‌دانند و تصریح می‌کنند که این اقدام «نه برای آزادی، بلکه برای نابودی هویت فرهنگی ملت» طراحی شده بود. این تحلیل، مضمون «تهاجم فرهنگی» را در سطح تاریخی و تمدنی برجسته می‌کند.

در سطحی کلان‌تر، حجاب در اندیشه ایشان کارکردی هویت‌ساز و مقاومتی دارد. ایشان حجاب را «دژ فرهنگی» در برابر نفوذ ارزش‌های بیگانه می‌دانند و می‌فرمایند: «برداشتن حجاب مقدمه‌ای برای از بین بردن عفت و حیا در جامعه اسلامی است؛ دشمن می‌خواهد با سرگرم کردن مردم به امور جنسی، آنان را از مسیر پیشرفت و استقلال بازدارد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹). این بیان، مضمون «مقاومت فرهنگی» را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد که حجاب در نگاه ایشان، بخشی از سازوکار دفاع فرهنگی جامعه اسلامی است.

از سوی دیگر، آیت‌الله خامنه‌ای میان «ثبات معنایی» و «پویایی شکلی» حجاب تمایز قائل می‌شوند. ایشان با پذیرش تغییرات ظاهری در سبک پوشش، تأکید می‌کنند که «ممکن است شکل‌ها تغییر کند، اما «اصل حجاب» یک ارزش فرهنگی و دینی است که باید حفظ شود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۱۲/۱۷). این گزاره، مضمون «پویایی فرهنگی» را تقویت می‌کند و نشان می‌دهد که حجاب در بستر تحولات اجتماعی، معنا و کارکرد ثابت خود را حفظ می‌کند، هرچند شکل آن ممکن است متنوع شود.

از نظر آیت‌الله خامنه‌ای، کارکردهای اجتماعی حجاب نیز در چارچوب فرهنگی قابل تحلیل است. همچنان که در بیانی صریح فرموده‌اند: «حجاب برای سلامت جامعه است؛ برای سلامت زن و مرد است؛ برای سلامت خانواده است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹). این بیان، مضمون «سلامت اجتماعی» را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که حجاب در نگاه ایشان، زیربنای اخلاقی و روانی لازم برای فعالیت‌های اجتماعی و علمی زنان را فراهم می‌آورد.

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، فرهنگ نه‌تنها بستر شکل‌گیری هویت فردی و جمعی است، بلکه «زیربنای سیاست و امنیت» نیز تلقّی می‌شود؛ به‌گونه‌ای که هرگونه تهدید فرهنگی، دیر یا زود به تهدید سیاسی و امنیتی تبدیل می‌شود. از همین منظر است که ایشان بارها هشدار داده‌اند: «اگر فرهنگ درست نشود، سیاست و اقتصاد هم درست نخواهد شد؛ فرهنگ زیربنای همه‌چیز است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۰٤/۲۱). افزودن این لایه تحلیلی نشان می‌دهد که کارکردهای سیاسی–امنیتی حجاب، نه از ماهیت آن، بلکه از جایگاه فرهنگی آن ناشی می‌شود.

٤-۲. حجاب به‌عنوان پدیده‌ای سیاسی–امنیتی

ورود حجاب به ساحت سیاسی و امنیتی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، نه از ماهیت ذاتی آن، بلکه از جایگاه فرهنگی–هویتی آن ناشی می‌شود. از آنجا که حجاب در لایه بنیادین خود بخشی از هویت فرهنگی و تمدنی جامعه اسلامی–ایرانی است، هرگونه تعرض به آن، به‌طور طبیعی به سطح سیاست و امنیت کشیده می‌شود. به‌بیان‌دیگر،

امنیتی شدن حجاب در ایران، پیامد مستقیم تهاجم به بنیان‌های فرهنگی جامعه است، نه نتیجه یک تصمیم سیاسی صرف.

در نظریه‌های سیاسی، پدیده زمانی سیاسی تلقی می‌شود که از حوزه فردی خارج شده و به موضوعی برای تصمیم‌گیری جمعی، اعمال قدرت یا کشمکش بر سر ارزش‌ها تبدیل گردد (دال، ۱۹۷۱: ۳). در نظریه امنیتی کپنهاگ نیز، پدیده زمانی امنیتی می‌شود که به‌عنوان تهدیدی وجودی برای یک واحد مرجع—اعم از دولت، جامعه یا هویت—معرفی شود و نیازمند واکنش‌های فوق‌العاده باشد (بوزان و همکاران، ۱۹۹۸: ۲۳). در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حجاب دقیقاً در چنین جایگاهی قرار می‌گیرد؛ زیرا در لایه زیرین خود یک «امر فرهنگی–هویتی» است و هرگونه تعرض به آن، تعرض به هویت جمعی تلقی می‌شود.

آیت‌الله خامنه‌ای بارها تأکید کرده‌اند که حجاب «فقط یک مسئله دینی نیست؛ مسئله‌ای اجتماعی، فرهنگی و امنیتی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۶/۰۲/۰۹). این گزاره، مضمون «چندسطحی بودن حجاب» را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد که حجاب در اندیشه ایشان از سطح فردی فراتر رفته و به بخشی از نظم اجتماعی و امنیت فرهنگی جامعه تبدیل شده است.

از منظر سازه‌انگاری، هویت ملی و برداشت از تهدیدات برآمده از ساختارهای اجتماعی است (آشنا و همکاران، ۱۳۸۸: ٤). در این چارچوب، حجاب صرفاً یک پوشش نیست، بلکه نمادی از هویت اسلامی–انقلابی است و تضعیف آن به معنای تضعیف هویت ملی تلقی می‌شود. آیت‌الله خامنه‌ای در تحلیل این پیوند هویتی می‌فرمایند: «اینکه یک جبهه‌ای وجود دارد که سوگند خورده هویت ملی و اسلامی ملت ما را ریشه‌کن کند، یک واقعیت است؛ این تهاجم را باید دید و در برابر آن ایستاد»: (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۰٤/۲۱) این بیان، مضمون «تهدید هویتی» را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که از منظر ایشان، حجاب بخشی از خط مقدم صیانت از هویت ملی است.

در سطح امنیتی، ایشان بارها تصریح کرده‌اند که پروژه کشف حجاب یک حرکت فردی یا خودجوش نیست، بلکه بخشی از یک طراحی خارجی برای تضعیف امنیت فرهنگی و اجتماعی جامعه است. آیت‌الله خامنه‌ای در بیانی صریح می‌فرمایند:

«مسئله حجاب محدودیّتِ شرعی و قانونی است؛ آنجا محدودیّتِ دولتی نیست، قانونی است و شرعی است؛ کشف حجاب، حرام شرعی و حرام سیاسی است؛ هم حرام شرعی است، هم حرام سیاسی است. خیلی از کسانی که کشف حجاب می‌کنند این [نکته] را نمی‌دانند، اگر بدانند که پشت این کاری که این‌ها دارند می‌کنند چه کسانی هستند، قطعاً نمی‌کنند؛ من می‌دانم. خیلی از این‌ها کسانی هستند که اهل دین‌اند، اهل تضرّع‌اند، اهل ماه رمضان‌اند، اهل گریه و دعایند، [منتها] توجّه ندارند که چه کسی پشت این سیاستِ رفعِ حجاب و مبارزه با حجاب است. جاسوس‌های دشمن، دستگاه‌های جاسوسی دشمن، دنبال این قضیّه هستند. اگر بدانند، حتماً نمی‌کنند. به هر حال، این مسئله قطعاً حل خواهد شد. امام، در اولین هفته‌های انقلاب، مسئله حجاب را الزاماً و قاطعاً بیان کردند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۰۱/۱۵).

بنابراین، به‌طور صریح می‌توان استنتاج کرد که در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، «حجاب» عملاً به‌عنوان یک ابزار فرهنگی–سیاسیِ پیچیده در دست دشمنان برای تضعیف نظام فرهنگی جامعه و اباحه‌گری ساختاریافته تعریف می‌شود. بر این اساس، امنیتی شدن مسئله حجاب در این دیدگاه، به‌هیچ‌وجه محصول یک قرائتِ حاکمیتیِ صرفاً سیاسی یا سلیقه‌ای نیست؛ بلکه آینده‌پژوهی و تحلیل عمیق امنیتی نشان می‌دهد که این پدیده مستقیماً با «تهدیدات هویتی، فرسایش امنیت فرهنگی و نشانه رفتن انسجام اجتماعی جامعه اسلامی» گره خورده است. در واقع، پدیده کشف حجاب در لایه پیامدی خود، از یک نافرمانی مدنی ساده به یک «پروژه امنیتی‌سازی دشمن‌محور» تغییر ماهیت می‌دهد.

در سطح قدرت نرم، حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای یک «اهرم هویتی» است. ایشان با اشاره به نقش زنان در جنگ نرم می‌فرمایند: «زن اگر با حجاب و عفت در

جامعه ظاهر شود، بزرگ‌ترین ضربه را به نقشه‌های دشمن می‌زند؛ چون دشمن می‌خواهد زن را از هویت خود جدا کند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹). این بیان، مضمون «قدرت نرم زن مسلمان» را برجسته می‌کند و نشان می‌دهد که حجاب در نگاه ایشان، بخشی از استراتژی دفاع فرهنگی جامعه اسلامی است.

آیت‌الله خامنه‌ای همچنین میان «بی‌حجابی فردی» و «جریان سازمان‌یافته براندازی حجاب» تمایز قائل می‌شوند و می‌فرمایند: «بعضی‌ها ممکن است حجابشان کامل نباشد؛ این یک بحث است؛ اما یک جریان سازمان‌یافته هست که دنبال براندازی حجاب است؛ بدانند چه کسی پشت این حرکت است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵). این تمایز، مضمون «لایه‌مندی تهدید» را شکل می‌دهد و نشان می‌دهد که حجاب در سطح امنیتی، پدیده‌ای چندلایه است که از کنش‌های فردی تا عملیات سازمان‌یافته دشمن را دربرمی‌گیرد.

برآیند این بیانات نشان می‌دهد که در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، حجاب یک پدیده سیاسی–امنیتی ذوابعاد است که کارکردهای آن در سطوح مختلف هویت ملی، مقاومت فرهنگی، قدرت نرم و امنیت اجتماعی معنا پیدا می‌کند. بااین‌حال، این کارکردهای سیاسی–امنیتی، برخلاف برخی رویکردهای تقلیل‌گرایانه، از «ماهیت فرهنگی–تمدنی» حجاب برمی‌خیزند؛ بنابراین، تحلیل حجاب در ایران بدون درک این شبکه پیچیده از معانی فرهنگی، سیاسی و امنیتی، تحلیلی ناقص خواهد بود.

٤-۳. حجاب به‌عنوان پدیده‌ای شرعی (فقهی)

حجاب در اسلام، حکمی شرعی است که ریشه در آیات قرآن کریم (نور/۳۱؛ احزاب/۵۹) و روایات معصومین (علیهم‌السلام) دارد. این حکم در فقه اسلامی به‌عنوان یکی از احکام قطعی مورد اتفاق فقهای شیعه و سنی شناخته شده است، هرچند در برخی جزئیات مانند پوشش وجه و کفین اختلافاتی وجود دارد. فقهای امامیه عموماً پوشاندن تمام بدن به‌جز صورت و دو دست تا مچ را لازم می‌دانند (طوسی، ۱٤۰۷ ق، ۷: ۱۷۷؛ نجفی، ۱٤۰٤ ق، ج ٤: ٤٤۱؛ کرکی، ۱٤۰۸ ق، ج ۲: ۹۹). شهید مطهری نیز

ضمن تأکید بر وجوب حجاب، کارکردهای اجتماعی و روانی آن را در حفظ عفت، سلامت جامعه و استحکام خانواده برمی‌شمارد (مطهری، ۱٤۰۰، ۸۳).

در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، حجاب پیش از هر چیز «یک واجب شرعی» است که «خدا آن را معیّن کرده، نه دولت» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۱۲/۱۷). ایشان کارکرد اصلی این حکم را «مصونیت زن و سلامت جامعه» می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹) و تضعیف آن را بخشی از پروژه دشمن برای ضربه زدن به هویت اسلامی–ملی تحلیل می‌کنند؛ ازاین‌رو تصریح می‌فرمایند: «کشف حجاب فقط حرام شرعی نیست؛ حرام سیاسی هم هست» (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵).

از منظر فلسفه احکام و برخی خوانش‌های فقهی، اصل گرایش به پوشیدگی، حیا و تنظیم روابط جنسیتی را می‌توان دارای پشتوانه‌های عقلایی و فطری دانست؛ شریعت نیز این گرایش را تأیید، جهت‌دهی و در قالب احکام الزام‌آور سامان داده است. این برداشت با مبانی معرفتیِ برخاسته از حکمت متعالیه نیز هم‌خوان است؛ در قرائت آیت‌الله جوادی آملی، عقل و وحی دو منبع متعارض تلقی نمی‌شوند، بلکه عقل—به‌ویژه در ساحت عقل عملی—در فهم مصالح اخلاقی و اجتماعی نقش دارد و شریعت، هدایت وحیانیِ ناظر به سامان‌بخشی حیات فردی و اجتماعی انسان را ارائه می‌کند (جوادی آملی، ۱۳۸٦: ۱۲). بر همین اساس، وجوب حجاب در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای نه صرفاً یک دستور تعبدی، بلکه حکمی با پشتوانه‌های اخلاقی، اجتماعی و تمدنی تلقی می‌شود.

در جمهوری اسلامی ایران، این حکم شرعی به دلیل ماهیت دینی نظام و اصل چهارم قانون اساسی، در قالب قانون لازم‌الاجرا تجلّی یافته است. آیت‌الله خامنه‌ای نیز با تأکید بر پیوند میان شرع و قانون، حجاب را «محدودیت شرعی و قانونی» می‌دانند که ریشه در حکم الهی دارد و نه در تصمیم دولت (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵). درنتیجه، حجاب در اندیشه ایشان نه‌تنها یک تکلیف فردی، بلکه یک سازه شرعی–تمدنی است که هم‌زمان از بنیان‌های اخلاقی، هویتی و امنیتی جامعه صیانت می‌کند.

٤-٤. حجاب به‌عنوان پدیده اجتماعی

حجاب در جامعه ایران، فراتر از یک حکم فردی یا تکلیف شرعی، پدیده‌ای اجتماعی است که در بستر فرآیندهای جامعه‌پذیری، هنجارسازی و تعاملات جمعی شکل می‌گیرد. پدیده‌های اجتماعی، همان‌گونه که دورکیم تأکید می‌کند، واقعیت‌هایی بیرونی و الزام‌آورند که از طریق نهادهای اجتماعی بازتولید می‌شوند و بر رفتار و روابط افراد تأثیر می‌گذارند (دورکیم، ۱۹۸۲: ۲). حجاب نیز در جامعه ایران چنین جایگاهی دارد؛ یعنی نه صرفاً انتخاب فردی، بلکه بخشی از نظم اجتماعی، هویت جمعی و ساختار روابط جنسیتی است.

در فرآیند جامعه‌پذیری، خانواده نخستین نهادی است که الگوهای پوشش را به نسل جدید منتقل می‌کند. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره تأکید می‌کنند که «حجاب بخشی از شخصیت ساخته‌شده زن مسلمان است؛ این از تربیت درست و عفیفانه می‌آید» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹). بر اساس بیان ایشان، حجاب نه یک رفتار تحمیلی، بلکه بخشی از هویت درونی شده‌ای است که در بستر تربیت خانوادگی شکل می‌گیرد. در سطحی گسترده‌تر، نهادهای آموزشی و رسانه‌ای نیز در بازتولید این هنجار نقش دارند. آیت‌الله خامنه‌ای در دیدار با معلمان تصریح می‌کنند: «در مدرسه و دانشگاه باید فرهنگ عفاف و حجاب تقویت شود؛ این یک وظیفه اجتماعی است، نه یک توصیه فردی» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۲/۱۲). در حقیقت حجاب در منظومه فکری ایشان، بخشی از مسئولیت جمعی برای حفظ سلامت اخلاقی جامعه است.

از منظر جامعه‌شناختی، هنجارها همواره با سازوکارهای کنترل اجتماعی همراه‌اند. گیدنز تأکید می‌کند که هنجارها از طریق نظام پاداش و مجازات اجتماعی تثبیت می‌شوند (Giddens, 2006, 125) آیت‌الله خامنه‌ای نیز با همین منطق اجتماعی، کشف حجاب را «هنجارشکنی» می‌دانند و می‌فرمایند: «کشف حجاب یک هنجارشکنی است؛ این فقط یک کار شخصی نیست، اثر اجتماعی دارد و سلامت جامعه را هدف قرار می‌دهد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵). این نگاه، حجاب را در سطح «نظم

اجتماعی» تحلیل می‌کند و نشان می‌دهد که تخطی از آن پیامدهای جمعی دارد، نه صرفاً فردی.

در حوزه روابط جنسیتی، حجاب کارکردی تنظیم‌گر دارد. در برابر دیدگاه‌هایی که حجاب را مانعی برای حضور اجتماعی زنان تلقی می‌کنند، آیت‌الله خامنه‌ای آن را «تسهیل‌گر حضور اجتماعی» معرفی می‌کنند. ایشان در تحلیلی مبسوط می‌فرمایند:

«زن مسلمان با حجاب، با عفت، در میدان علم و سیاست و کار اجتماعی حضور پیدا می‌کند؛ حجاب مانع نیست، مصونیت است. زن غربی با ورود در منجلاب فساد، دستاوردش نابودی خانواده بود؛ اما زن مسلمان توانست با حفظ حجاب، هم خانواده را نگه دارد و هم در میدان‌های اجتماعی بدرخشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۱۰/۱۹).

بر اساس بیان فوق، در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای، حجاب نه محدودیت، بلکه سازوکاری برای انتقال تمرکز از جذابیت‌های جسمانی به توانمندی‌های انسانی و علمی زنان است؛ سازوکاری که امنیت روانی و اخلاقی فضای عمومی را نیز تقویت می‌کند.

در دهه‌های اخیر، حجاب به یکی از محورهای شکاف نسلی و اجتماعی تبدیل شده است. نسل‌های جوان‌تر، تحت تأثیر جهانی‌شدن، رسانه‌های نوین و تغییرات ارزشی، برداشت‌های متفاوتی از حجاب دارند (چلبی، ۱۳۸۵: ۹۸). پدیده‌هایی مانند «بدحجابی» و «شل‌حجابی» را می‌توان در چارچوب «کنش نمادین» تحلیل کرد؛ چارچوبی که بر نقش ظاهر، بدن و سبک پوشش در انتقال معنا، تمایز هویتی و مدیریت تأثیرگذاری اجتماعی تأکید دارد (Goffman, 1959, 30). در این رویکرد، پوشش به‌عنوان بخشی از «نمایش اجتماعی» فرد عمل کرده و حامل پیام‌های نمادین درباره هویت، اعتراض یا تمایز فرهنگی است (Blumer, 1969, 11).

آیت‌الله خامنه‌ای این پدیده‌ها را در پیوند با تهاجم فرهنگی تحلیل می‌کنند و می‌فرمایند:

«اینکه بعضی‌ها می‌گویند حجاب را آزاد بگذاریم، این غلط است؛ چون حجاب یک مسئله دینی صرف نیست، یک مسئله اجتماعی و فرهنگی و امنیتی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٦/۰۲/۰۹). ایشان همچنین میان کسانی که «حجابشان کامل نیست» و جریان‌هایی که «سازمان‌یافته برای براندازی حجاب» فعالیت می‌کنند، تمایز قائل می‌شوند: «بعضی‌ها ممکن است حجابشان کامل نباشد؛ این یک بحث است؛ اما یک جریان سازمان‌یافته هست که دنبال براندازی حجاب است؛ بدانند چه کسی پشت این حرکت است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱٤۰۲/۰۱/۱۵).

این بیانات نشان می‌دهد که در منظومه فکری ایشان، حجاب پدیده‌ای چندلایه است: از یک‌سو، بخشی از جامعه‌پذیری و هویت فرهنگی جامعه؛ از سوی دیگر، سازوکاری برای تنظیم روابط جنسیتی و حفظ سلامت اجتماعی؛ و در سطحی کلان‌تر، بخشی از امنیت فرهنگی و هویتی جامعه؛ بنابراین، تحلیل اجتماعی حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که این پدیده نه یک رفتار فردی، بلکه یک صورت‌بندی فرهنگی–تمدنی است که در تعامل میان هنجارهای رسمی، تغییرات ارزشی و کنش‌های فردی و جمعی معنا پیدا می‌کند.

۵. دلالت‌های تحلیلی مدل چندبعدی برای فهم مسئله حجاب

همان‌گونه که در بخش‌های پیشین نشان داده شد، حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای پدیده‌ای چندلایه است که در سطوح شرعی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی معنا پیدا می‌کند. تبیین این مدل شبکه‌ای، دلالت‌های تحلیلی عمیقی برای فراروی از خوانش‌های تک‌بُعدی دارد. واکاوی منظومه فکری ایشان نشان می‌دهد که بخش مهمی از چالش‌های نظری و بازخوردهای اجتماعی در زیست‌جهان معاصر، ناشی از نوعی «تقلیل‌گرایی معرفتی» و فرو کاستن این پدیده به یک بُعد خاص—به‌ویژه بُعد شرعی صوری یا ظاهری—است. تحلیل دلالت‌های این مدل چندبعدی، بستر معرفتی لازم را برای فهم جامع‌تر این پدیده فراهم می‌سازد.

۵-۱. تبیین مرزهای اصالت معنایی در برابر تقلیل‌گرایی فرمی

یکی از دلالت‌های اساسی مدل چندبُعدی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، لزوم تمایز میان «محتوای ارزشی» و «قالب‌های فیزیکی» در تعریف و اجرای قید «اسلامی» برای حجاب عمومی است. در تحلیل‌های تک‌بعدی، خطر ابتنا بر نوعی تقلیل‌گرایی وجود دارد که در آن، حقیقت شرعی، اخلاق تمدنی و وقار انسانی حجاب به سطح شکل ظاهری فرو کاسته می‌شود. در این حالت، وصف «اسلامی بودن» به‌جای آنکه به‌عنوان یک شاخص کیفی و معرفتی فهم شود، صرفاً در تراز یک «قالب انحصاری فیزیکی» تلقی می‌گردد که این رویکرد انقباضی می‌تواند بستر دوقطبی‌های اجتماعی را فعال سازد.

در مقابل، بر اساس مدل چندبعدی استخراج‌شده از منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، اسلامی بودن یک پدیده، مفهومی «ارزشی، محتوایی و غایت‌شناختی» است، نه شکلی و قالبی. ایشان ضمن تأکید بر چادر به عنوان یک الگو و میراث ملیِ متعالی، مرزهای معنایی حجاب اسلامی را فراتر از یک فرم خاص تبیین نموده و تصریح می‌دارند: «مراد از حجاب اسلامی، حتماً چادر نیست؛ حجاب یعنی پوشش سالم، پوششی که موجب تحریک و مفسده نشود» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٤/۰۹/۱۲).

این دلالت تحلیلی نشان می‌دهد که پویایی تمدنی حجاب در گرو آن است که «حدود شرعی، وقار عقلانی و امنیت روانی» به عنوان جوهره تمدنی پوشش مطمح نظر قرار گیرد و در عین به رسمیت شناختن تنوع فرمی متناسب با مقتضیات زمانی و جغرافیایی، از تقلیل دادن حقیقت چندوجهی آن به الگوهای صوری پرهیز شود.

۵-۲. تحلیل هم‌گرایی ضرورت شرعی و اصالت تاریخی-فرهنگی

دومین دلالت استراتژیک مدل چندبعدی، تبیین پیوند ارگانیک میان «حقیقت وحیانی شریعت» و «پیشینه تاریخی-فرهنگی» جامعه ایرانی است. فرضیات تک‌بعدی که حجاب را صرفاً به عنوان یک تکلیف فقهیِ متمایز از بستر تمدنی معرفی می‌کنند،

ناخودآگاه زمینه‌ساز بروز شبهات تئوریک (نظیر تعارض اجبار قانونی با اصول قلبی دین بر پایه تفاسیری از لا اکراه فی الدین) می‌شوند.

اما مدل چندبعدی برآمده از اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، این تعارض ظاهری را در پرتو مبانی معرفت‌شناختی حل می‌کند. در این رویکرد، شریعت و عقل تمدنی همگرا هستند؛ از این رو، حجاب از یک سو با تشریع الهی مهر امضا خورده است و از سوی دیگر، امتداد طبیعی سیره عقلا، عقل عملی و زیست‌بوم تاریخی–ملی زن ایرانی به شمار می‌رود. این هم‌گرایی نشان می‌دهد که حجاب پدیده‌ای عارضی یا تحمیلی نیست، بلکه سازه‌ای تمدنی است که با امنیت جامعه‌ای، نظم عمومی و سرمایه هویتی جامعه گره خورده است.

دلالت معرفتی این مدل بر این حقیقت استوار است که تفکیک میان «ماهیت» و «اثر» پدیده‌ها ضروری است؛ اگرچه حجاب واجد آثار سیاسی و امنیتی فراوانی است (به‌ویژه در تقابل با تهاجم سازمان‌یافته جبهه معارض)، اما ماهیت آن اصالتاً بر محور فرهنگ، تمدن و عقلانیت عفیفانه استوار است. تبیین حجاب با این زبان هویت‌بخش و خردپذیر، ضمن صیانت از حدود فقهی، بستر اقناع درونی و وفاق پایدار اجتماعی را در زیست‌جهان معاصر فراهم خواهد کرد.

جدول ۱. مضامین چهارگانه حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

تحلیل مضمون (Summary Insight)	بیانات کلیدی آیت‌الله خامنه‌ای	کدهای استخراج‌شده (Codes)	مضامین محوری (Themes)	بُعد ماهیتی
حجاب در لایه بنیادین، حکم امضاییِ عقلانی–شرعی است که شریعت آن را تأیید و تنظیم کرده و کارکردهای اخلاقی–تمدنی دارد.	«حجاب را خدا معیّن کرده، نه دولت» (۱۳۹۳/۱۲/۱۷) / «حجاب مصونیت زن و سلامت جامعه است» (۱۳۸۶/۱۰/۱۹)	واجب شرعی، بنای عقلا، عقل عملی، مصونیت، حکم الهی	وجوب شرعی – حکم امضایی – عقلانی–شرعی – پیوند شرع و قانون	**بُعد شرعی**
حجاب یک سازه	«حجاب بخشی از هویت	هویت فرهنگی،	هویت‌مندی –	**بُعد**

تحلیل مضمون (Summary Insight)	بیانات کلیدی آیت‌الله خامنه‌ای	کدهای استخراج‌شده (Codes)	مضامین محوری (Themes)	بُعد ماهیتی
فرهنگی–تمدنی است که هویت جمعی را بازتولید می‌کند و زیربنای سیاست و امنیت است.	فرهنگی جامعه اسلامی است» (۱۴۰۲/۰۱/۱۵) / «ممکن است شکل‌ها تغییر کند، اما اصل حجاب یک ارزش فرهنگی است» (۱۳۹۳/۱۲/۱۷)	انتقال فرهنگی، دژ فرهنگی، وقار، کرامت، پویایی	جامعه‌پذیری – مقاومت فرهنگی – پویایی شکلی – فرهنگ زیربنای سیاست	**فرهنگی**
حجاب یک پدیده اجتماعی–تمدنی است که در بستر نهادهای اجتماعی شکل می‌گیرد و روابط جنسیتی و نظم اجتماعی را تنظیم می‌کند.	«کشف حجاب یک هنجارشکنی است؛ اثر اجتماعی دارد» (۱۴۰۲/۰۱/۱۵) / «زن مسلمان با حجاب در میدان علم و سیاست حضور پیدا می‌کند» (۱۳۸۶/۱۰/۱۹)	هنجار اجتماعی، نظم اجتماعی، حضور اجتماعی زن، شکاف نسلی، تمایز هویتی	جامعه‌پذیری – هنجارسازی – کنترل اجتماعی – روابط جنسیتی – کنش نمادین	**بُعد اجتماعی**
امنیتی شدن حجاب برآمده از جایگاه فرهنگی آن است؛ دشمن با هدف تضعیف هویت ملی آن را هدف قرار می‌دهد.	«کشف حجاب فقط حرام شرعی نیست؛ حرام سیاسی است» (۱۴۰۲/۰۱/۱۵) / «جبهه‌ای سوگند خورده هویت ملی ما را ریشه‌کن کند» (۱۳۹۳/۰۴/۲۱)	خط مقدم هویت، تهاجم فرهنگی، قدرت نرم، جریان سازمان‌یافته	تهدید هویتی – امنیت فرهنگی – جنگ نرم – لایه‌مندی تهدید – امنیتی‌سازی دشمن‌محور	**بُعد سیاسی–امنیتی**

جدول ۲. مدل مفهومی حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای

نسبت با سایر ابعاد	منطق حاکم	ماهیت / کارکرد	سطح تحلیل
زیربنای اخلاقی و هنجاری	عقل عملی + بنای عقلا + نص شرعی	حکم امضاییِ عقلانی–شرعی	**شرعی**
زیربنای اجتماع، سیاست و امنیت	هویت، کرامت، وقار، جامعه‌پذیری	سازه فرهنگی–تمدنی	**فرهنگی**
برآمده از فرهنگ، پیوند با امنیت	هنجارسازی، کنترل اجتماعی، کنش نمادین	پدیده اجتماعی–تمدنی	**اجتماعی**
پیامد تهاجم به لایه فرهنگی	تهدید هویتی، جنگ نرم، امنیتی‌سازی	سازه امنیت فرهنگی	**سیاسی–امنیتی**

برآیند جدول مضامین نشان می‌دهد که حجاب در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نه یک امر تک‌بُعدی، بلکه پدیده‌ای شبکه‌ای است که در چهار سطح شرعی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی–امنیتی به‌صورت هم‌زمان معنا پیدا می‌کند. در این منظومه، لایه شرعی بنیان هنجاری و اخلاقی حجاب را شکل می‌دهد؛ لایه فرهنگی آن را به سازه‌ای هویتی و تمدنی تبدیل می‌کند؛ لایه اجتماعی کارکردهای نظم‌بخش و جامعه‌پذیر آن را آشکار می‌سازد؛ و لایه سیاسی–امنیتی پیامدهای تهاجم به این بنیان فرهنگی را توضیح می‌دهد. نسبت میان این چهار سطح، نسبت «زیربنا و روبنا» نیست، بلکه نسبت «تولید معنا» و «تجلّی اجتماعی» است؛ به این معنا که ماهیت فرهنگی–تمدنی حجاب، سایر ابعاد را در خود ادغام کرده و به آن‌ها جهت می‌دهد. این پیوستگی لایه‌ها نشان می‌دهد که هرگونه تحلیل یا سیاست‌گذاری درباره حجاب، تنها زمانی معتبر است که این شبکه مضامین را به‌صورت یک کل منسجم در نظر بگیرد. این فهم شبکه‌ای، زمینه را برای تبیین نهایی ماهیت تمدنی حجاب فراهم می‌سازد.

نتیجه‌گیری

برآیند واکاوی ابعاد چندگانه ماهیت حجاب بر اساس تحلیل اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای نشان می‌دهد که برخلاف کلان رویکردهای تک‌بُعدی، منظومه فکری ایشان واجد یک

شبکه مضامین درهم‌تنیده است که حجاب را از یک تکلیف فردیِ محض، به یک «سازه راهبردی تمدنی» ارتقا می‌دهد. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که مسئله اصلی در مواجهه با حجاب، نه در سطح روش‌های اجرا، بلکه در سطح فهم ماهیت نهفته است؛ زیرا هرگونه سیاست‌گذاری زمانی می‌تواند کارآمد باشد که بر شناخت دقیق موضوع استوار باشد.

در نظام فکری منبعث از حکمت متعالیه، عقل و دین دو ساحت همگرا در هندسه معرفتی هستند و سیره عقلا امتداد فطرت الهی بشر تلقی می‌شود. مسئله حجاب در ساحت «عقل عملی» و «ضرورت‌های زیست تمدنی»، بازنمایی لایه‌های عمیق‌تر همان حقیقت شرعی در زبان پذیرش اجتماعی است. تأکید آیت‌الله خامنه‌ای بر اینکه حجاب «مایه تشخّص و کرامت زن» است، نشان‌دهنده همین نگاه تمدنی است که هدف آن نه تحمیل یک فرم، بلکه احیای یک معنای والای انسانی است. بدین‌سان، اگرچه حجاب در لایه زیرین خود واجد ماهیت شرعی است، اما در منظومه فکری ایشان، ماهیت آن به سطوح «فرهنگی و تمدنی» ارتقا می‌یابد و در قالب یک هویت جمعی و میراث تاریخی بازتعریف می‌شود.

بر این اساس، علی‌رغم آنکه کارکردها و تجلّیات حجاب در فضای عمومی بر پایه مصالح عقلانی و ثبات تمدنی استوار است، تبیین آن با ادبیات هویت‌بخش، بستر مستحکم‌تری برای وفاق اجتماعی فراهم می‌سازد. این رویکرد تحلیلی، حجاب را نه به‌مثابه یک الزام صرف، بلکه به‌عنوان یک «میراث تمدنی» و «تشخص ملی» بازشناسی می‌کند که ریشه در زیست‌بوم تاریخی زن ایرانی دارد.

ازاین‌رو، اگرچه هدف این پژوهش ارائه نسخه اجرایی یا سیاست‌گذاری نیست، اما تبیین دقیق ماهیت حجاب، پیش‌نیاز هرگونه سیاست‌گذاری در عرصه حجاب است. فهم تمدنی حجاب، چارچوبی فراهم می‌کند که در آن می‌توان نسبت میان شرع، فرهنگ، اجتماع و امنیت را به‌صورت یک کل منسجم درک کرد و از تقلیل‌گرایی پرهیز نمود. چنانچه متولیان امر، ماهیت حجاب را یک «سازه تمدنی» بازشناسند و آن

را به‌عنوان یک «هنجار خردپذیر» در زیست‌جهان معاصر بازسازی کنند، می‌تواند زمینه مساعدتری برای پذیرش اجتماعی آن فراهم آورد. درنهایت، این تغییر نگرش معرفتی موجب می‌شود که الگوی مواجهه با حجاب، از رویکردهای صرفاً صوری و قالبی به سمت «تولید معنا»، اقناع ذهنی و «زیبایی‌شناسی فرهنگی» حرکت کند؛ رویکردی که می‌تواند زمینه‌ساز وفاق پایدار اجتماعی و صیانت از هویت ملّی گردد.

فهرست منابع:

- قرآن کریم.
- آشنا، حسام‌الدین و همکاران (۱۳۸۸): نظریه‌های روابط بین‌الملل: مکاتب سازه‌انگاری و انتقادی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ابن‌منظور، محمد بن مکرم (١٤١٤ ق). لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار صادر.
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). زن در آینه جلال و جمال. قم: مرکز نشر اسراء.
- ..... (١٣٨٦). منزلت عقل در هندسه معرفت دینی. قم: مرکز نشر اسراء.
- چلبی، مسعود (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی نظم: تحلیل نظری و تجربی پیمایش‌ها در ایران، تهران: نشر نی.
- خامنه‌ای، سید علی. (١٣٦٨-١٤٠٤). بیانات از سال‌های ١٣٦٨ الی ١٤٠٤.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (١٤١٢ ق). المفردات فی غریب القرآن، چاپ اول، دمشق: دارالقلم.
- طباطبایی، محمدحسین (١٤٠٤ ق). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طوسی، محمدبن‌حسن (١٤٠٧ ق). تهذیب الأحکام. تهران: دارالکتب الإسلامیۀ.
- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۹). دانشنامه فقه سیاسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فانون، فرانتس (١٣٦١). جامعه‌شناسی یک انقلاب، ترجمه نورعلی تابنده، تهران: انتشارات حقیقت.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (١٤١٠ ق). کتاب العین، چاپ دوم، قم: انتشارات هجرت.
- کرامتی، فاطمه (۱۳۸۲). امنیت اجتماعی و حجاب، فصلنامه مطالعات زنان، شماره ۱۲، صص. ٤٥-٦٠.
- کرکی، علی بن حسین. (١٤٠٨ ق). جامع المقاصد فی شرح القواعد، قم: مؤسسۀ آل البیت علیهم السلام لإحیاء التراث.
- مطهری، مرتضی (١٤٠٠). مسئله حجاب، چاپ چهل و هفتم، قم: انتشارات صدرا.
- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۹۰). پاسخ به پرسش‌های دینی: حجاب و عفاف. قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (ع).

- نجفی، محمدحسن (١٤٠٤ ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، چاپ هفتم، بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

- Blumer, Herbert (1969). Symbolic Interactionism: Perspective and Method. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Durkheim, Emile (1982). The Rules of Sociological Method (Translated by W. D. Halls). New York: Free Press.
- Giddens, Anthony (2006). Sociology (5th ed.). Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erving (1959). The Presentation of Self in Everyday Life. New York: Doubleday.